

Despre lăutărism

CONSTANTIN NOICA (Vitănești-Teleorman, 12/25 iulie 1909 - Sibiu, 4 decembrie 1987). Licențiat al Facultății de Litere și Filozofie din București (1931), absolvită cu teza Problema lucrului în sine la Kant. Bibliotecar la Seminarul de Istorie a Filozofiei. Membru al Asociației „Criterion” (1932-1934). Doctorat în filozofie cu teza Schiță pentru istoria lui Cum e cu puțință ceva nou, publicată în 1940. Referent pentru filozofie în cadrul Institutului Româno-German din Berlin (1941-1944). Editor, împreună cu C. Floru și M. Vul-cănescu, a patru cursuri ale lui Nae Ionescu și al anuarului Isvoare defilosofie (1942-1943). Domiciliu forțat la Câmpu-lung-Muscel (1949-1958); deținut politic (1958-1964). Cercetător la Centrul de logică al Academiei Române (1965-1975). În ultimii 12 ani de viață s-a retras la Păltiniș.

Cărți originale (ediții princeps): Mathesis sau bucuriile simple (1934), Concepte deschise în istoria filozofiei la Descartes, Leibniz și Kant (1936), De caelo (1937), Viața și filosofici lui Rene Descartes (1937), Schiță pentru istoria lui Cum e cu puțință ceva nou (1940), Două introduceri și o trecere spre idealism (1943), Jurnal filosofic (1944), Pagini despre sufletul românesc (1944),

„Fenomenologia spiritului” de G. W. F. Hegel istorisită de Constantin Noica (1962), Povestiri despre om (1980), Douăzeci și șapte trepte ale realului (1969), Platon: Lysis (1969), Rostirea filozofică românească (1970), Creație și frumos în rostirea românească (1973), Eminescu sau Gânduri despre omul deplin al culturii românești (1975), Despărțirea de Goethe (1976), Sentimentul românesc al ființei (1978), Spiritul românesc în cumpătul vremii. Șase maladii ale spiritului contemporan (1978), Devenirea întru ființă (1981), Trei introduceri la devenirea întru ființă (1984), Scrisori despre logica lui Hermes (1986), De dignitate Europae (lb. germ.) (1988), Rugați-vă pentru fratele Alexandru (1990).

Constantin Noica Despre Lăutărism

Coperta

IONUȚ BROȘTIANU

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României NOICA, CONSTANTIN

Despre lăutărism/Constantin Noica. - București: Humanitas, 2007

ISBN 978-973-50-1829-0 821.135.1.09 Cantemir, D. 929 Cantemir, D.

© HUMANITAS, 2007

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021/31718 19, fax 021/317 18 24

www.humanitas.ro

Comenzi CARTE PRIN POȘTĂ: tel. 021/311 23 30,

fax 021/313 50 35, C.P.C.E. — CP 14, București

www.librariilehumanitas.ro

Notă asupra ediției

Volumul de față cuprinde trei texte pe care Constantin Noica, deși le-a scris în împrejurări diferite și de-a lungul unui interval de timp de aproape un deceniu (opt ani, între 1973 și 1981), le-a gândit în spiritul aceleiași teme dominante: cultura de elită. Primul text, „Modelul Cantemir în cultura noastră sau Memoriu către Cel de Sus asupra situației spiritului în cele trei țări românești”, a fost scris de filozof în lunile noiembrie-decembrie ale anului 1973 („la finele anului de grație 1973”, cum precizează chiar Noica în încheierea eseului) și i-a fost prilejuit de aniversarea a trei secole de la nașterea cărturarului moldovean. Cum conținutul lui era (5)

incompatibil cu spiritul anilor '70, manuscrisul a avut o soartă clandestină: textul a circulat, sub forma câtorva copii dactilografiate, în cercurile restrânse ale prietenilor și rudelor, putând fi tipărit abia după decembrie 1989. Prima lui publicare a fost întreprinsă de dl Marin Diaconu în revista Viata românească, nr. 1 din ianuarie 1993. Al doilea text din volumul de față este „Ce înseamnă cultură de performanță” și a fost publicat de filozof în revista Steaua, nr. 3 din septembrie 1981. Al treilea text, având aceeași temă ca cel anterior, este intitulat „Cei douăzeci și doi sau cultura de performanță ” și a fost publicat prima oară de Noica în revista Ramuri, nr. 3

din 15 martie 1981. Aceste ultime două texte au intrat în 1992 în alcătuirea volumului Simple introduceri la bunătatea timpului nostru, ediție îngrijită de Marin Diaconu și Gabriel Liiceanu. Cum tematica celor trei texte este unitară — ce poate fi făcut ca România să scape de cultura diletanților —, editorul a considerat că locul lor nu poate fi decât împreună, (6)

între copertele aceluiasi volum. Și, cum toate cele trei texte propun un remediu împotriva „lăutărismului” — termen prin care Noica numea, în cazul intelectualilor români, lipsa unei pregătiri umaniste temeinice —, am considerat că cel mai nimerit titlu al volumului este Despre lăutărism.

Editura (7)

Modelul Cantemir în cultura noastră sau

Memoriu către Cel de Sus asupra situației spiritului în cele trei țări românești

Ne-am mândrit în toate felurile cu

Dimitrie Cantemir, în anul comemorării lui, 1973; dar am uitat să spunem că el nu ne lăudase prea mult. Cel puțin în două privințe el și-a certat neamul său moldovenesc, așadar ne-a certat pe noi toți, cei care ținem de „rumânie”: în privința limbii și în privința firii noastre. Că limba noastră era încă, prin veacul al XVII-lea, săracă în termeni abstracti și „lo-ghicești”, cum spunea Cantemir singur, nu ar fi fost prea mare prilej de supărare pentru el; și de altfel, chiar fără sprijinul lui (căci operele lui au intrat în circulație românească abia mai târziu, după cum se știe), ne-am fi însușit și ne-am însușit efectiv, sau ne-am (11)

făurit în spiritul limbii termenii pe care îi avem astăzi la dispoziție și care ne pun în măsură să traducem orice din altă limbă, ba chiar să închipuim câte ceva care nu e de rostit aidoma, și cu atâta înțeles sau subînțeles, în alte limbi.

Dar el ne-a certat limba pentru altceva; pentru topica ei, de vorbitori care gândesc mai degrabă leneș, iar sub acest raport suntem descoperiți și, într-un fel, vinovați încă. Așa vom rămâne, de altfel, cât se va vorbi limba românească pe acest pământ, și în această privință suntem părtași de vină cu toate celelalte limbi neo-latine, dacă nu ne înșelăm, așadar cu toate limbile pe care poporul, ceva mai nepăsător față de vorbirea prea iscusită, le-a scos din latina vulgară.

Noi spunem de pildă: omul merge (pauză) la pădure (pauză) ca să taie lemne (pauză) pentru iarnă. Cam așa spun și celelalte limbi surori. Dar Cantemir ar fi vroit să spunem — și încerca el însuși s-o facă, în scrierile sale românești — în felul următor: ca să taie lemne (12)

pentru iarnă la pădure omul merge. Este o deosebire, nu-i așa?

Filologii și lingviștii noștri, chiar câte unul mare de tot, ca Sextil Pușcariu, s-au speriat de noutate și s-au mai și supărat puțin. Poate că principele nu „simțea” destul de bine care e topica firească a limbii românești — au îndrăznit unii să spună —, prin prea multe străinătăți cum umbla. Poate că a luat topica asta din latinește, din turcește, puțin și din grecește ori rusește, cum ar fi luat-o din nemțește dacă ar fi știut limba din urmă mai din tinerețe și dacă a știut-o bine vreodată. În orice caz, spun lingviștii, chiar dacă nu e o topică de împrumut, căci omul acesta părea să-și cunoască bine limba sa moldovenească (ba ne dă uneori de rușine și pe noi, cei de astăzi, cu câte știa dintr-ale limbii sale), este vorba de o inovație, o strădanie și, până la urmă, când îl vezi că scrie cu

topica aceasta cărți întregi, de o încăpățănare ce n-a servit la nimic limbii și poate că nici lui, ca scriitor de limbă română. **(13)**

Iată însă că ne vine acum în minte să spunem altfel: că și-a certat limba, nu din ambiția de a inova, ci pentru felul ei de a lăsa gândirea în destindere și lene. Firește, numai leneși la minte nu par să fie românii aceștia tare isteți, cum nu sunt leneși, deși vorbesc cu aceeași topică, nici francezii ori italienii, slavă Domnului. Dar s-ar putea ca vioiciunea vorbirii și locvacitatea aceasta a neo-lati-nilor să nu fie totuna cu tensiunea gândului; ba chiar am spune că tocmai deoarece gândul lor nu mai stă sub tensiunea rostirii unei fraze cu verbul la urmă, deci a rostirii gândului întreg și ca un întreg, tocmai de aceea limbile neo-latine, cu a noastră cu tot, s-ar putea să fie atât de vorbărețe.

Noi peticim gândirea tot timpul: spunem ceva cu sens încă de la început și, pe urmă, dacă vrem (și vrem adesea, căci ne place să vorbim), mai peticim gândul cu un atribut, cu un complement, cu încă o propoziție și încă alta, oricâte. Gândul nostru nu ne iese întreg din minte, și parcă nu e niciodată întreg nici în cugetul nostru. Apucăm, așadar, să **(14)**

spunem ceva, și ne mai vine pe drum o idee, mai introducem o circumstanță, uneori mai subînțelegem câte ceva, pentru ca să ne oprim doar când vrea vorba, nu și gândul. Dacă ne place, spunem: „Muieți îs posmagii?” Uneori adăugăm: „și dulci”. Dacă vrem, ne ostenim să dăm și o explicație: „fiindcă vreau să-i vâr în gură”. Cantemir ar fi spus: „Fiindcă vreau să-i vâr în gură, vă întreb dacă muieți și dulci posmagii îs?” Și atunci, parcă ai zice că n-ar mai fi vorba de posmagi, și nici de gândire leneșă.

Acesta este un fel în care ne-a certat Cantemir. Că nu i-a reușit să schimbe firea vorbirii noastre e altceva; dar merita s-o încerce, poate, și nu după latină ori turcă, ci dinăuntrul limbii noastre, cum a făcut-o. De vreme ce însă nu a mai putut schimba firea limbii — și tare curios, ba chiar de tot interesul ar fi fost s-o schimbe, printre surorile ei neo-latine, de care limba noastră e despărțită prin atâtea trăsături —> nu cumva trebuie să se întâmple la fel și cu firea românului pură și simplă? Nu cumva nu i-a reușit s-o **(15)**

schimbe nici pe aceasta, ba chiar mai puțin decât firea limbii pe aceasta, firea însăși a unui popor, certând-o?

Căci ne-a certat și firea, adică făptura aceea din duh și carne, pe care o întâlnea printre moldovenii săi și poate ar mai întâlni-o încă. Ne-a certat în cartea cu care ne lăudăm atât de mult — și pe drept —, în *Descriptio Moldaviae*, unde, la capitolul despre „obiceiurile” moldovenilor și despre firea lor așadar, a spus că oamenii aceștia n-aveau nici o însușire „în afară de dreapta credință și de ospitalitate”. Ba principele adaugă o mulțime de alte trăsături proaste ale românului, între altele și apucătura spre lene și beție, după cum arată că e vorba de oameni tare iuți la începutul războiului, dar care o lasă ceva mai moale după aceea. Nu cităm cu exactitate locul, nici învinuirile, căci ar trebui să le știe pe de rost oricine, iar dacă vreun român citește *Descriptio Moldaviae* și trece cu ușurință peste capitolul acesta — cum, din păcate, o facem prea des —, atunci e spre rușinea și netrebnicia sa. **(16)**

Ca și lingviștii, noi luăm această muștrare drept una pe care o aduce Cantemir altora, nu nouă, așa cum impută limbii lucruri nepotrivite. Aproape că spunem, la fel cu lingviștii până la urmă?, cu sau fără muștrarea lui Cantemir, omul nostru românesc s-ar fi îndreptat și s-a îndreptat efectiv, având acum multe și grozave însușiri (așa cum are astăzi cuvintele ce-i trebuie, și câte unele pe deasupra). Ba chiar românul de după Cantemir nu numai că are „șapte vieți în pieptu-i de aramă”, dar e și născut poet, are mari virtuți ostășești sau pașnice și, mai ales, are o „omenie” de stă lumea în loc să ne ceară sfaturi în caz de nevoie sau, dacă nu vine să ne întrebe pe noi, rău face. Când a venit între noi un mare avocat și om de stat din Apus să rezolve nu știu ce litigii și

ne-a văzut cum suntem cam pe la începutul veacului acestuia, a spus, după cum știe toată lumea: „Nous sommes aux portes de l'Orient ou tout est pris à la légère.”* Mi se pare că nimeni nu

* „Suntem la porțile Orientului, unde totul e luat cu ușurință!” (fr.) (n. ed.). **(17)**

și-a adus aminte de Cantemir (deși *Descriptio Moldaviae* apăruse de mai multe ori); am luat vorba drept o glumă reușită și ne-am văzut de ale noastre în firea noastră.

Dar ne gândim acum, ca în cazul limbii și poate mai cu rost decât în cazul ei, că nu ne-ar fi stricat să luăm în serios mustrarea lui Cantemir și, oricât n-are lecuire năravul din fire, poate că așa, dacă ne-am fi scuturat puțin și dacă diferitele ministere ale Propagandei ar fi înțeles că nu au de întreprins numai laudă de sine pe lângă streini, ci și educație printre români, vreun ministru mai curajos ar fi scos în broșură, în câteva sute de mii de exemplare, capitolul lui Cantemir despre „obiceiurile” moldovenești, adică românești, și — cine știe? ne întrebăm — ar mai fi schimbat unele năravuri, punându-le sub ochii tuturor în lumina lor crudă. Dar o spunem și noi așa, în treacăt, fiindcă vorbim atât de mult despre părintele culturii noastre, Dimitrie Cantemir.

Părinții te mai și ceartă câteodată. **(18)**

Altceva totuși ne stă în gând să arătăm, ca o a treia mustrare pe care ne-ar putea-o aduce astăzi Cantemir, și despre acest lucru vrem să spunem ceva în studiul de față, după ce am arătat că în primele două privințe verdictul lui Cantemir nu era chiar atât de nesăbuit și — cel puțin în ultimul caz — nici atât de zadarnic cum ne-a plăcut s-o spunem, sau s-o subînțelegem, cu tăcerea noastră. Cu acest al treilea prilej de ceartă, lucrurile sunt însă atât de încurcate și atât de vii, încât unii (nu doar străini, dar chiar români, cum se va vedea) au spus și ar spune că însuși Cantemir se face undeva vinovat de cele pe care le-ar putea imputa altora dintre cărturarii noștri, de un veac și jumătate încoace, de când am ieșit la lumina istoriei.

Iată despre ce este vorba; o vom spune oarecum pe scurt, dar cu nume și ilustrări, în așa fel încât oricine dintre noi (rămâne de văzut cum vor înțelege și judeca lucrurile străinii) va pricepe despre ce e vorba. Cantemir ne-a dat un fel de model al omului de **(19)**

cultură român, dar modelul acesta, bun în el însuși, are o contraparte tare proastă.

Au mai fost și alți mari cărturari români în minunatul nostru veac al XVII-lea, cel în care unii vor să vadă o Renaștere românească, cel în care apar oameni de o măsură cum n-am mai avut parcă de atunci și cel în care limba românească (după ce ieșise la lumina scrisului în veacul al XVI-lea) făcea — cum abia astăzi ar mai putea să facă, și încă — din mari spirite de origine străină mari cărturari români, ca un Antim Ivireanul; sau făcea pe câte un mare grec, ca Ghermanos de Nyssa, mitropolitul, să învețe atât de bine românește, încât să contribuie hotărâtor la traducerea Bibliei lui Șerban Cantacuzino; sau în sfârșit, ca să dăm exemplul cel mare, făcea — limba aceasta românească, laolaltă cu ființa poporului nostru — ca, la a doua generație doar, câte un descendent de împărați sau rude de împărați bizantini, ca Stolnicul Cantacuzino, să se simtă român neaoș și nu doar să scrie în limba noastră, dar și să-i apere obârșia latinească, așa cum arăta ca istoric **(20)**

mândra obârșie română a poporului căruia i se dăruise.

Toți acești mari cărturari — Stolnicul, sau Cronicarii, sau Spătarul Miclescu, sau Udriște Năsturel, scriitor iscusit cum nu am mai avut mulți de atunci, sau Antim Ivireanul, ca și oricare altul — nu au dat totuși, oricât de mari au fost, prototipul cărturarului ce avea să fie mai târziu omul de cultură român, când era efectiv om de cultură. Cantemir singur l-a dat; și nu prin exemplul său, de vreme ce cărțile nu erau cunoscute decât târziu, ci prin vocația sa, care s-a dovedit a fi exemplară, firească, inevitabilă chiar pentru spiritul românesc, un spirit ivit „la răscrucea marilor împărații” vii și moarte, cum s-a spus.

într-adevăr, așa cum recunoaștem deschis că arta română este, în fond, o „sinteză originală” și nu o noutate radicală; așa cum limba noastră este locul de întâlnire al multor altora (chiar dacă structura ei fundamentală latină a rezistat); așa cum spațiul românesc este sau un „bulevard al istoriei”, cum îi **(21)**

plăcea lui Mihai Ralea să spună, sau un centru de interferență a marilor orientări spirituale și un „pivotal” al istoriei, cum îi place lui Mircea Eliade să spună, la fel și spiritul românesc, mai ales atunci când se exprimă prin câte un mare om de cultură, are o caracteristică evidentă: este cel al unui polihistor. Așa a fost Cantemir, și ni se pare că a fost așa în chip paradigmatic pentru cultura noastră.

Înainte de a dezvolta gândul de mai sus și mai ales de a-i releva, odată cu reușita, riscurile aduse culturii noastre, vom sublinia că am găsit într-o admirabilă comunicare făcută de Paul Philippi din Heidelberg, în cadrul unei săptămâni românești (16-25 septembrie 1975) de la studioul de radio și televiziune din Stuttgart (comunicare publicată în limba germană, la 15 octombrie 1975, de revista din București Tribuna României), un gând asemănător, la capătul unei neașteptate și teribil de sugestive alăturări făcute de autor între Cantemir și marele umanist din Brașov (să fim onești istoricește și să spunem: din Kronstadt), Honterus. Autorul comunicării, **(22)**

P. Philippi scrie textual: „Und doch mochte ich durch die Parallelisierung mit Honterus nur die Frage provozieren, ob Cantemir's Ausbruch in die Vielseitigkeit nicht der geniale Ausdruck einer allgemeinen Grundgestimmtheit des Landes ist, aus der er stammt.”* E ceea ce ni se pare că am putea cuteza să spunem, într-adevăr, când e mare, omul de cultură român nu suportă o singură specialitate sau simplă, oricât de adâncită, specializare. Nici Cantemir nu a putut rămâne la o singură specialitate, nici Ion Heliade Rădulescu, nici Hasdeu, nici Iorga în istorie, nici Pârvan în clasicism, mai târziu în arheologie, nici Enescu în muzică, nici Coandă în materie de invenții, nici Blaga în creație, nici Călinescu în cultură și critică, dacă îl putem trece și pe el aci, nici Moisiu în matematică, cu aceeași rezervă, în orice caz nici Ștefan Lupașcu astăzi

* „Și totuși, punându-l în paralel cu Honterus, aș vrea să pun întrebarea dacă nu cumva deschiderea polivalentă a lui Cantemir este expresia genială a unei dispoziții fundamentale și generale a țării din care provine” (germ.) (n. ed.). **(23)**

în filozofie (unde e poate singurul care să dea socoteală de tot corpul științelor noi), nici, în sfârșit, și un izbitor relief, acest unic Mircea Eliade.

Că fiind așa, omul de cultură român pune pe gânduri și adesea indispușe până la critică severă pe specialiști, nu e lucru de mirare, dar merită să fie amintit, cel puțin în legătură cu unele nume de mai sus. Se știe astfel ce a spus Hammer despre Cantemir, după vreun secol de la apariția Istoriei Imperiului Otoman, dar chiar în zile mai apropiate (și în plin București, prin 1941) un Fr. Babinger, mare orientalist, nu s-a sfiit să declare că la Cantemir surprinde numărul izvoarelor „necunoscute”, de unde se poate presupune că: sau le-a inventat (sic), sau le-a citat după memorie, sau au existat, dar nu s-au găsit încă. Nu vom aminti ce s-a spus despre „fantezia” istorică și filologică a lui Hasdeu, atât de rodnică totuși. E bine însă de reamintit cazul Iorga, măcar cu aproximația nespecialistului: plecat în Franța spre 19-20 de ani, după ce-și luase licența în litere într-un singur an își **(24)**

câștigase prin concurs catedra de latină de la un mare liceu din Ploiești, ceea ce atrăgea atenția lui Odobescu (dacă nu ne înșelăm, ministru pe atunci), Iorga se pasionează de figura lui Philippe de Mezieres și devine medievist; trece în Germania și dă un examen de doctorat în istorie cu marele Lamprecht care, după propria mărturisire scrisă a lui Iorga, îl scutură bine, apoi copiază manuscrise în legătură cu țările românești, înainte de a se întoarce, prin numeroase orașe europene, reapare în țară ca istoric al românilor („dar istoria României e scrisă”, îi spune, puțin

iritat, fostul său profesor de la Iași, Xenopol — când în realitate ne dăm seama că nu e scrisă nici în 1975, căci după cum avea să vadă Iorga, spre sfârșit, fără documentele din arhivele turcești nu putem spune nimic sigur), se întoarce mai târziu în Apus sau spre Apus ca istoric universal, și până la urmă devine mare bizantinolog. Fără să fi fost de-a dreptul și istoric al Antichității, a ținut niște admirabile prelegeri până și despre istoria antică, pentru nu mai știm ce Asociație

(25)

feminină din București. Cum să nu îngrijoreze pe specialiști un asemenea istoric? Dacă ne e îngăduit să continuăm, vom reaminti că Enescu, în materie de muzică, a uluit și entuziasmat pe americani ca fiind în același timp violonist, pianist, dirijor și compozitor, dar a pus pe gânduri, cum spuneam, pe specialiștii din Germania, unde se pare că în general a fost primit mai cu răceală. Să nu menționăm deocamdată cazul Moisiu în matematici, care a și fost uitat de specialiștii români, deși abia s-a stins din viață. Vom spune însă despre un Stephane Lupasco că a înfruntat și probabil înfruntă nenumărate adversități (curios că vin mai mult de la filozofi, care cer să fii „specialist”, și nu întotdeauna de la specialiștii în științe exacte, care adesea simt ce binefăcător e pentru ei acest polihistorism, enciclopedism creator, așa cum vrem să-l numim). Și nu ne-ar mira dacă, printre indianiștii de care Eliade s-a îndepărtat, printre istoricii religiilor a căror îngustime el singur a condamnat-o, printre filozofii culturii pe care — mai ales când sunt

(26)

europeni — nu încetează să-i denunțe ca „provinciali”, în măsura în care nu cuprind toate culturile globului, printre toți aceștia nu s-ar găsi (în frunte cu înșiși Sorbonarzii, care probabil nu-i iartă lui Eliade că n-a învățat la ei și în maniera lor) destul de mulți care să pună acest extraordinar polihistor și creator ce, pe deasupra, își îngăduie și să scrie atâta literatură, esențială pentru el și cunoașterea lui, într-o limbă necunoscută și „fără viitor”, ca limba română. Acesta este, totuși, modelul Cantemir în cultura noastră, și iată că spirite adânc înțeleghătoare, cum era cazul cu Paul Philippi, nu văd în el ceva condamnabil, dimpotrivă. Dar există o contraparte condamnabilă a acestui model, și aci ar putea intra în joc cea de a treia mustrare, de care vorbeam, a lui Cantemir. La treapta imediat mai jos de cea a omului de format mare, polihistorismul creator al românului, deschiderea sa către mai multe lucruri deodată, înțelegerea sa atât de cuprinzătoare, dar acum fără suficientă acoperire, nici creativitate, devin lăutărism. Nu

(27)

am găsit alt termen mai potrivit și nici nu căutăm un altul, fiindcă e vorba tocmai de reușita de a spune lucrurile oarecum „după ureche” și de-a face, în definitiv, ca Barbu Lăutaru, care l-a uluit chiar pe Liszt cu ușurința cu care i-a redat o melodie abia auzită. Dat fiind că vorba lui Goethe se verifică statornic: „Ce e mai groaznic este că, în cele din urmă, trebuie să te ridici împotriva propriului tău profesor”, vom spune că unul dintre cele mai uluitoare spirite pe care le-a produs cultura românească, anume Nae Ionescu, s-a așezat, conștient parcă, în această condiție lăutărească, de nivel oricât de ridicat ar fi fost ea. Nu am avut norocul, ca Mircea Vulcănescu, Mircea Eliade sau Constantin Floru, să-l prind pe profesorul acesta în primii săi ani de activitate universitară, când avea interes și pentru ce spune, și pentru cei care-l ascultau. Îndemnul său către Floru să urmeze matematicile, dacă vrea să facă bine logică; extraordinara lecție dată lui Vulcănescu, căruia îi pune notă maximă în carnet, fără să-l asculte, și-i spune: „Nu te ascult, ca să

(28)

nu-ți închipui că știi ceva”; înțelegerea sa și sprijinul statornic dat lui Eliade pentru preocupări orientaliste, care pe vremea aceea nouă tuturor ne păreau excentrice, toate și multe altele probabil arată ce dascăl adevărat ar fi putut să fie Nae Ionescu. Dar nu i-a plăcut să rămână nici măcar un mare dascăl, iar în ce privește scrisul, îmi amintesc cum ne spunea, spre finele vieții, când profesorul Rosetti îi ceruse să scrie un tratat de logică pentru editura Fundațiilor: „în

definitiv, cât de mult trebuie să știi ca să nu spui anumite lucruri." Scrisese doar o pagină din tratat, în schimb ținea cursuri care mi se păreau extraordinare, și fără îndoială că erau cu totul deosebite, cum se vede și s-ar fi văzut și mai bine dacă ar fi putut publica nu doar 4 din ele — cum am făcut între 1941 și 1944 —, ci toate cele 12 sau 14 pe care le păstrase cu pietate Mircea Vulcănescu.

Dar tocmai aci se înscrie aceea ce astăzi — după trecerea atâtor ani și cu dreptul pe care ni-l dă faptul de-a fi editat cât am putut din cursurile acelea, stenografiate oarecum la **(29)**

întâmplare și revăzute, unele, numai de D.C. Amzăr, niciodată de profesor însuși — aș cuteza să numesc o inegalabilă formă de lău-tărism. Nu voi vorbi de obiecțiile meschine ce se pot aduce cursurilor — cum s-au și adus unuia dintre cele publicate —, anume că au prea des în ele idei de-ale altora, necitați, întâi, era vorba de cursuri, nu de cărți; apoi, profesorul însuși spunea: „Dacă ai regândit cum trebuie o idee, atunci este a ta.” Voi menționa însă o scenă, sau o situație, care ni s-a părut, atunci când a avut loc, strivitoare pentru oricine l-ar fi contestat pe Nae Ionescu și care astăzi, păstrându-și extraordinarul ei, ne pare că poate fi trecută pe registrul superior lăutăresc. Era în 1937, când profesorul își ținea ultimul curs, unul de „Metafizică” (prevăzut ca „Metafizica III” în ediția cursurilor sale, dar nepublicat). Cu Mircea Eliade și Emil Cioran, primul deja universitar, noi ceilalți doi licențiați de câțiva ani, dar încă doctoranzi (Cioran este așa și astăzi, căci a ales drept conducător de teză pe bunul Dumnezeu, care încă n-a avut timp **(30)**

să-i citească lucrarea — o întinsă monografie despre „inconvenientul de-a te fi născut”, din care a publicat de curând fragmente în limba franceză), ne-am dus să-l mai auzim pe profesor și, după curs, am intrat în cancelarie să-l salutăm. Sincer sau nu, profesorul ne-a întrebat: „Măi băieți, despre ce să mai vorbesc eu data viitoare?” Atunci Cioran a spus: „Vorbiți despre plictiseală, domnule profesor.” — Nu am fost la lecția următoare; curând după aceea profesorul a fost închis, apoi a murit, în martie 1940. Prin 1941, un stenograf mi-a adus spre consultare — numai pentru o zi, ca să nu copiez manuscrisul, căci dorea să-și rezerve drepturile de autor pentru el, în loc să le dea familiei, cum făceam noi — textul lecțiilor din 1937 ale profesorului. La locul respectiv din cursul acela de „Metafizică” există — stenograful trăia, acum câțiva ani, și spunea că posedă cursul în continuare — o lecție despre plictiseală, care sunt sigur că și astăzi mi-ar părea, ca atunci, nu numai extraordinară în ea însăși, dar neașteptat de bine integrată în ansamblul **(31)**

cursului respectiv. Undeva totuși cred că am dreptul să dau unei asemenea virtuozități filozofice alt nume decât atunci.

Să trecem peste spiritele lăutărești de proastă calitate, ca răposatul Nichifor Crainic, sau cele de bun-gust și rafinement, ca Mihai Ralea. Nu încercăm să dăm o listă a spiritelor lăutărești din cultura noastră dintre cele două războaie — o epocă pe care totuși tineretul de astăzi o caută cu atâta interes —, cu atât mai puțin o descriere a lăutărismului din cultura noastră umanistă de după cel de-al Doilea Război Mondial, când la un moment dat oricine s-a putut improviza în profesor universitar. Aș mărturisi mai degrabă că toți suntem amenințați — și Dumnezeu știe dacă scăpăm — de riscul acesta al lăutărismului, dar mai ales că în ultimul timp riscul s-a agravat în țară, prin redescoperirea și revalidarea eseului și eseismului.

Din lipsă de altă ieșire în cultură a inteligenței înnăscute românești — aș spune din lipsă de pregătire chiar în materie de marxism, **(32)**

unde se cer multe alte cunoștințe decât cele care se manevrează obișnuit aci — numeroși condeieri, mai ales tineri sau relativ tineri, după ce au întârziat mai mult decât trebuie în genul facil (dar, în fond, teribil de dificil) al „criticii”, se îndreaptă acum spre eseu. S-a încins și un fel de polemică, în țara noastră, asupra meritelor eseului ca gen. Singurul lucru care nu s-a spus, credem, este că eseul nu reprezintă cu adevărat un gen, ci o relaxare, o concesie, aproape o

slăbiciune a spiritelor mari. Nu faci eseu de jos în sus, de la ignoranță spre cultură, ci de sus în jos, de la cultură spre joacă și grație, precum și spre cititorul mai puțin avizat. Eseu face de pildă Henri Poincare, când vrea să vorbească tot despre matematici, dar unui public mai larg, sau istoricul Toynbee, matematicianul și logicianul Russell, Ortega y Gasset sau Norbert Wiener, un Borges și un Mircea Eliade.

Nu înseamnă neapărat că omul învățat, care se „destinde” în eseu, spune lucruri cuceritoare întotdeauna: ne amintim despre (33)

puține pagini mai mediocre sau chiar mai proaste decât cele ale marelui Einstein în cartea tradusă în limba franceză sub titlul: *Comment je vois le monde**. Dar pretindem, invers, că nici un om neînvățat nu are dreptul la eseu — dacă nu vrea, firește, să cadă în lăutărism. De altfel este o întreagă poveste în cultura europeană cu „eseul”, pe care l-au pus în joc cam în același timp Bacon, mare învățat, și Montaigne, care a și dat numele de „eseu”, dacă nu ne înșelăm, dar care era mai puțin învățat (nu-și cunoștea bine decât latinii și pe Plutarh, în traducere), care introduce cam mult „jurnal” în eseurile sale, vorbește într-atât de gustul și de zgustul propriu, încât devine câteodată de prost-gust, și care în definitiv, oricât a fost el de slăvit, nu vorbește îndeajuns despre tine — ca toți cei mari —> ci mai degrabă despre el. Să lăsăm însă mai deoparte asemenea gânduri mai riscate, să admitem că și moralisții, în primul rând cei francezi, sunt mari esești, dar să ne

* Cum văd eu lumea (n. ed.). (34)

menținem gândul principal: nu are dreptul să fie frivol decât cine știe carte. E aproape ca în povestea cu apolinicul lui Nietzsche: „Grecii erau superficiali, din adâncime.” La fel ar trebui spus: nu poate face eseu decât o cultură adâncită, sau măcar un autor care a coborât în Infernul culturii. Altminteri eseu este expresia tipică a talentului fără răspundere, a inteligenței „libere” pentru că nu e grevată de suficientă cunoaștere — în termenii noștri: expresia lăutărismului.

De altfel, cu vocația noastră eseistică — redescoperită acum în țara noastră — luăm repede ochii străinilor în tinerețe. Câțiva profesori de la Sorbona, pare-se, ca și câțiva mari profesori germani — între alții însuși Heidegger, care la un moment dat vorbea cu simpatie de românași ce trecuseră pe la el, despre „die Lateiner”, cum spunea el — s-au întrebat uneori ce s-a întâmplat de-a lungul anilor cu tineri de mare talent care-și luaseră doctoratele ca ei. Nu s-a întâmplat mai nimic, li s-ar fi putut răspunde. Unii au devenit buni lăutari în cultura românească, (35)

—

alții — puțini — au luat contrapartea și au renunțat să facă orice, spre a nu cădea în lăutărism. Căci acesta este faptul semnificativ pentru o cultură ca a noastră, prezidată de modelul Cantemir. Un asemenea model poate duce, prin degradare, la lăutărism, dar poate duce și la anti-lăutărism acuzat, ba până la urmă la refuzul oricărei afirmări „culturale”, sau măcar la o afirmare voit unilaterală. Trei cazuri ne ies înaintea și le vom enumera pe scurt, spre a învedera că și anti-lăutărismul, care în fond e solidar undeva cu lăutărismul ca fiindu-i antagonic, este vinovat în cultura noastră.

Alegem întâi un caz excepțional, pe linia extraordinarei lui afirmări europene, cazul lui Emil Cioran, care nu mai vrea să aparțină culturii noastre, dar pe care tot aceasta îl va prelua într-o zi, nu numai prin cărțile sale de tinerețe, în primul rând prin acea fascinantă *Schimbare la față a României*, scrisă la 22 de ani, ci și prin toate cele scrise într-o franceză desăvârșită, în calitate de „cel mai (36)

mare moralist francez contemporan”, cum au spus unii critici străini ei înșiși. Cultura noastră îl va reintegra, în ceasul când cealaltă cultură îl va păstra doar printre marii ei „poetici celți de limbă latină”, respectiv scriitori traci sau agatârși de limbă franceză; îl va relua cu tot ce a scris într-o limbă sau alta, pentru că el se înscrie pe marea linie spirituală a jalei ultime, care a făcut ca duhul

Psaltirii și al Ecleziaștului să însuflețească și paginile mari din învățăturile către fiul său scrise sau luate din scriitori duhovnicești de către Neagoe, și paginile mari din Divanul lui Cantemir, care sunt, și tristețile atâtor poezii din Eminescu, și izbucnirea neasemuită, în plus, din Rugăciunea unui dac (despre care Cioran s-a bucurat să afle că se intitulase Nirvana). Dar dacă jalea ultimă nu e o poveste oarecare, ea face să vorbească într-un singur fel un suflet și un cuget, iar cugetul și sufletul unui Cioran au mai mult decât o singură coardă. îndrăznesc să-l denunț aci — cu dragostea uimită pe care i-am purtat-o o viață (37)

întreagă — drept un om de cultură în sensul cel mai bun și mai rău al cuvântului, aproape un „savant” de speța celor batjocoriți de către această ironie a culturii franceze care a rămas să fie Anatole France. Știe tot ce știu alții despre cele patru sau cinci mari culturi ale lumii, plus ceva. Intuiește fenomenul de cultură și de artă ca nici unul dintre cei de astăzi. A învățat (probabil perfect) engleza spre a citi cum trebuie pe Shelley, și desigur pe Shakespeare, dar nu a scris decât câteva rânduri despre ei, cum nu spune nimic organizat și cu suflu despre mai nimeni. Nu vrea să mărturisească altceva din ce-i bântuie sufletul și mintea. Se bucură pe ascuns de toate creațiile, ca și de toate dreptățile și strâmbătățile omului, dar nu vorbește decât de strâmbătatea ultimă — sau primă —> aceea de a fi om. Prins între îngustimea limbii franceze și îngustimea unei teme unice, cum este, el nu vrea să fie lăutar. Știe perfect că are dreptate cu tema sa, dar uită că nu are decât dreptate; astfel că nu vrea să intre în orheș- (38)

tră, în taraful acesta al culturii, și să cânte, cu sorții de-a face pe ceilalți să lase arcușul din mână și să spună:

Ș-așa cântă cu căldură

De stă Oltul și nu cură.

Îi rămâne numai să cânte un singur cântec, care și acela e cuprins în versul popular:

Ș-așa cântă de cu jele

De stă Oltul și nu mere.

Acum, un alt exemplu de anti-lăutărism, opus celui dintâi prin lipsa totală de strălucire a personajului. Sunt printre noi unele naturi umane excepțional înzestrate, care se refuză pur și simplu oricărei afirmări, de vreme ce n-au avut (respectiv nu și-au creat, am zice) condițiile potrivite. Despre Alexandru Dragomir nu suntem decât doi sau trei în țară care să credem și să știm că putea fi o figură de prim ordin a culturii noastre. Dar mai este cineva, în afara țării, care știe de el, cineva care se numește Martin Heidegger. Acest Alexandru Dragomir, necunoscut (39)

astăzi în cultură, era cel care în primul rând îl făcea pe profesorul Heidegger să exclame, prin 1942-1943: „die Lateiner!”* Prin 1970 a și întrebat pe un român: ce face „Herr Drago-mir”?, căci îl ținea bine minte după vreo trei decenii. Noi i-am fi răspuns: Herr Dragomir nu face nimic din ce credeți Dvs. că avea să facă (dacă nu cumva are în sertare cine știe ce lucrări, pe care cu siguranță le va distruge spre finele vieții). E un fel de Director de Minister și călătorește peste tot în lume, ca un funcționar extrem de util comerțului exterior al țării. Nu a vroit nici el să creeze în condiții lăutărești. Poate că n-a ținut seama cum trebuie de deosebirea lui Toma din Aquino dintre ignoranță și neștiință: ignoranță este a nu ști ce trebuie să știi, neștiință e restul. A vroit să știe bine tot ce făcea în cultură (nu s-a dus la Heidegger decât când a știut perfect germana și greaca); a văzut că nu se poate continua așa în orice condiții — și a demisionat total.

* Latinii! (germ.) (n. ed.). (40)

în sfârșit, un al treilea exemplu de anti-lăutărism, de astă dată cineva al cărui nume măcar e cunoscut, dar a cărui operă e inexistentă: Alexandru Elian. Cel mai învățat bizantinolog român, cunoscut și în străinătate, dar numai din intervenții la discuții, în același timp mare cunoscător (și ca istoric, și ca filolog, și ca om de gust) al câtorva culturi, rafinat până la a frecventa ca puțini

oameni de cultură poezia engleză și mistica ortodoxă, profesorul Elian, care nu lasă în urmă nici măcar elevi, lasă în schimb splendide referate pe la editurile românești de astăzi care-l solicită să facă diverse „controluri științifice” ale lucrărilor date spre editare, referate ce arată erorile, incompetența și lăutărismul mai tuturor celor care se avântă să întreprindă câte o lucrare cu pretenții (autorul acestor rânduri a fost și el victima unui asemenea referat îndreptățit, cu prilejul unei traduceri din limba greacă), referate în sfârșit care ar merita să apară cândva, ca un model de control, de severitate, de stil literar chiar, și în orice caz ca un model de anti-lăutărism. **(41)**

Fiindcă îl aniversăm cu atâta pathos pe Cantemir, vom face indiscreția de-a spune că judecata de istoric și învățat (fost elev al lui Demosthene Russo, singurul cărturar de a cărui judecată se temea Iorga), judecata lui Elian asupra lui Cantemir este zdrobitoare. I-am cerut să o dea la iveală; am adăugat că, în cultură, până și mistificările de genul celei a lui Macpherson cu Casian, bardul străvechi, a cărui „reînviere” a făcut epocă în anii tinereții lui Goethe, până și așa ceva poate fi un lucru pozitiv, cu atât mai mult apariția în cultură a unui Cantemir, oricât amendabil. Este însă probabil că Elian nu o va face. Dar dacă totuși o va face, va fi, pentru cultura noastră, suprema acuză de lăutărism. Căci în definitiv marele Cantemir, care nouă ne pare a da modelul cel bun pentru omul de cultură român (când e mare și el), fusese la propriu în tinerețe un fel de lăutar, pe la ospețele mărimilor turcești, unde era invitat în acest scop. Că din talentul lui lăutăresc a știut să scoată și un sistem de notație muzicală, și o primă monografie **(42)**

despre muzica orientală, acestea îl absolvă de lăutărism la propriu. Dar cine știe? ar spune necruțătorul nostru compatriot; poate că ceva din lăutarul anilor tineri a rămas totuși în poliistorul și creatorul Cantemir. („Avea un suflet slab, de chitharist”, spune undeva un personaj al lui Platon despre Orfeu, care nu făcuse ca Alceste după moartea soțului ei.)

Întorși astfel la modelul Cantemir, la poli-historismul creator, la lăutărismul a toate simulator și la anti-lăutărismul a toate negator, până la negarea persoanei proprii și a culturii românești în general, ce putem oare spune despre aceasta din urmă? Ce perspective are o cultură, cu răzlețe reușite mari, și în rest cu simplu lăutărism cultural, dacă nu cu un adevărat „boicot al culturii” de către inteligențe, așa cum spunea Blaga că se practicase aci boicotul istoriei?

Vom recunoaște deschis noi înșine, cei care iubim și slujim cultura noastră cu mijloace mai mult sau mai puțin lăutărești, că, dacă prin imposibil România ar dispărea din **(43)**

lume (sau dacă, întocmai Bithynei din Antichitate, ar cere să fie anexată cine știe cărui nou Imperiu Roman), atunci nici măcar o filă întreagă din istoria culturii europene nu s-ar rupe. Pe Cantemir l-ar prelua turcii (sau tătarii, căci el însuși își socotea neamul de obârșie nobil tătărească) sau mai degrabă rușii, iar pe Brâncuși, cum s-a și întâmplat, l-ar revendica americanii ce l-au prețuit (= cumpărat) mai întâi sau francezii ce l-au adăpostit statornic, și câte un Sidney Geist ar lăsa lesne deoparte orice influență românească, până și lemnul sculptat din Oltenia, și ar vorbi de influența „primitivilor” din restul lumii. De altfel, poetul preferat al lui Brâncuși nu era Eminescu, nici Dosoftei, ci tibetanul Milarepa. Restul, cel puțin în cultura umanistă? Restul ar fi lăutărism (oricum s-ar numi în termeni mai europeni), folclo-rism banal și exotic, amestec de influențe, iar nu „sinteză originală”, pe scurt: un bulevard al istoriei, cum spunea Ralea.

Ar rămâne limba, care e totuși ceva atât de surprinzător, încât un învățat ca suedezul **(44)**

Alf Lombard o consideră cea mai interesantă dintre limbile europene, fiindcă e singura de obârșie latină care a supraviețuit miraculos dincolo de orice latinitate. Poate ar rămâne și extraordinara noastră protoistorie sau chiar preistorie. Dar pentru preistorie și o simplă limbă (provensala este și ea o limbă interesantă), care n-a dat în fond, la ultimul nivel european, decât pe un Eminescu intraductibil, istoria culturii europene nu rezervă prea mult spațiu. Ea vrea

persoane. Aci, la noi, e mai degrabă un duh plutind peste ape, ceva ca Orfeu, tracul acela chitharist.

E totuși un duh straniu, cel care plutește peste spațiul românesc. E un duh care l-a făcut pe Mircea Eliade să spună recent de tot: „Cred mai mult în viitorul culturii românești decât în cel al culturii europene.” Cum asta? Cum poate s-o spună un Eliade, care cunoaște ca nimeni toate culturile lumii, despre o cultură europeană ce nu are nici măcar un biet premiu Nobel, oferit altminteri atât de generos în diverse părți ale (45)

subdezvoltatei Americi Latine? Cum se poate spune așa ceva?

Eliade nu este oracolul de la Delfi. Dar el nu e nici zănatecul de Cherephon, prietenul tânăr al lui Socrate, ce se duce la Delfi și întreabă dacă există vreun om mai înțelept decât Socrate. Și atunci, ne rămâne, ca români, să facem ce spune Socrate însuși în „Apologia” sa că a făcut, când a aflat că oracolul răspunsese „nu există” la întrebare: s-a dus în dreapta și în stânga, iscodind pe unul și pe altul, spre a dovedi că știe mai multe decât el, care nu știa decât că nu știe nimic sigur, lucru pe care — spre surprinderea sa — a văzut că ceilalți, în trufia lor, îl ignorau despre ei înșiși. Ne rămâne deci să ne uităm la restul Europei, spre a dovedi că Eliade nu poate avea dreptate, cum nu părea să aibă nici oracolul.

Și atunci, știți ce s-ar putea întâmpla? S-ar putea întâmpla ca în povestea lui Socrate — care se convingea în toată umilința că oracolul din Delfi nu greșise — să constatăm și noi că, într-adevăr, este ceva în vorba lui (46)

Eliade; că partea de real, istoric și chiar actual, a mai tuturor țărilor europene, este extraordinară, față de neîmplinirea noastră, dar că nouă ne rămâne o margine de posibil, pe care celelalte țări nu o mai au, și că în acest sens vorba lui Eliade s-ar putea să nu fie chiar atât de nebunească.

În fapt, întotdeauna posibilul românesc și chiar cel anterior românescului au plutit ca un duh peste apele realului de aci. Cioran spunea în chip nepotrivit, în marea sa carte despre România, scrisă la 22 de ani: adatis-mul românesc, gândind că trebuie s-o luăm de la început ca Adam. Împotriva acestui gând s-ar putea spune: sau am tot luat-o de la început totdeauna, sau n-o să mai începem niciodată. O ispravă mare în veac nu ne e dat să facem (nici împărăție mare, nici ceva de ordinul secolului al XIX-lea rusec, adică o literatură care să taie dintr-odată răsuflarea lumii culte, nici lanț de invenții în era tehnico-științifică, nici mari sfinți — așa cum ne plângeam între cele două războaie că România este singura țară ce n-a dat (47)

bisericii un sfânt). Dar nici nu e nevoie să „începem” ceva, fiindcă suntem cam de totdeauna într-un fel, și anume suntem în posibil și nu în real. Nu „adamismul” românesc trebuie să-l cerem, ci dezvoltarea noastră în posibilul românesc. Cu realul (istoric sau de orice fel) să-i lăsăm pe alții să stea bine. Noi stăm bine cu posibilul. „Die Deutschen sind nichts, sie werden etwas”*, spunea Nietzsche despre ai săi. S-o spunem și noi, dar în sensul devenirii în posibil, nu în real. Aceasta ne-o spune și limba. În toate limbile — câte se întâmplă să știm — verbul a fi nu e decât a fi, și sau este, sau nu este, nu se joacă cu el însuși. La noi el intră într-un fel de joacă de-a v-ați ascunselea cu el însuși. Se combină cu sine — cum arătam într-o carte despre rostirea noastră românească, și dă pe: va fi fiind, ar fi să fie, a fost să fie, n-a fost să fie. De ce sunt toate acestea? Sunt irealitățile românești. Nu e neapărat nevoie

* „Germanii nu sunt nimic, dar devin ceva” (în germ. în original) (n. ed.). (48)

să te duci la câte un cuvânt ca „dor” — prea tocit de atâtea săruturi, și pioase, și mai ne-pioase, ca icoanele acelea făcătoare de minuni — spre a putea spune că românul are organul bunei irealități. O spune verbul cel mai tare (în toate sensurile tare) el însuși; verbul a fi, care se „slăbește” de bunăvoie prin auto-compunere și ne mută în alte lumi decât cele imediate și reale, în lumi uneori de vis ca și de „dor”, în lumi de chithariști, dar și în lumi serioase, de răspundere față de cunoaștere și simțire, lumi uneori chiar aprige înjumătățea lor de ființare, cum este lumea

lui „va fi fiind" (s-ar putea să fie, deci trebuie să caut, să cercetez, să iscodesc cu mintea) sau „a fost să fie", deci trebuie să pricep, să filozofez, să dau socoteală ultimă de lucruri. Nu stăm bine cu realul pentru că, într-un fel, iarăși, nu stăm bine cu agentul lui, care este timpul. Am zice că românului (sau omului de pe acest petec al Terreii) i-a fost dat să stea bine cu spațiul, dar nu cu timpul. Dacă putem judeca și după istoria noastră, și **(49)**

după proverbe, și după folclor, am zice că stăm chiar prost cu timpul sub toate formele lui: cu timpul real, cu eternitatea, ba și cu ceea ce medievalii numeau aeviternitatea, adică eternitatea în veac. În schimb, stăm bine cu spațiul, cu spațiul acesta de pe amândouă părțile arcului carpatic: atât de bine, încât putem face operă de transhumanță peste tot, până și în cele două Americi, dar tot aici ne întoarcem cu gândul (ca grecii la insulele și insulițele lor).

De altfel, noi simțim undeva că, dacă ne-am aflat sub blestemul timpului („cumplite vremi" sau „e bietul om sub vremi"), am stat în același timp sub binecuvântarea spațiului. Să lăsăm deoparte preistoria, care și ea a fost binecuvântată în spațiul acesta. Dar să ne apropiem de istorie prin legendele istorice și să spunem că din vastul spațiu al Thraciei, ce ne învăluie și pe noi, a plecat Dionysos sau măcar mitul lui Dionysos; de aci a coborât „legendarul" Orfeu, chitharistul, cel care a dat grecilor cultura, aproape așa cum dăduse Prometheu omului civilizația; de aci a **(50)**

plecat femeia aceea înțeleaptă, care râdea de Thales când îl vedea căzând în gropi pentru că stătea prea mult cu ochii spre cer, și tot de aci a venit către Socrate, să-l învețe ultimele lucruri pentru viață, Diotima.

Dar dacă este să trecem de la legendă la istorie, încă trebuie să spunem că spațiul acesta era binecuvântat dintru început și încărcat de posibil. În definitiv, Histria era o colonie a Miletului făcută tocmai în veacul acela al VH-lea și al VT-lea î.e.n., când apăreau, la Milet, Thales, Anaximandru, Anaximene, așadar când se năștea cultura europeană, cu știință și filozofie cu tot. Dar în timp ce în Franța tuturor împlinirilor și rafinementelor se aflau doar cei aceia care nu știau să numere decât până la 20, cu cele zece degete ale mâinilor și cele zece ale picioarelor goale (de unde, după cum ni se spune, acel quatre-vingts păstrat și astăzi în numărătoarea franceză), la noi sau în spațiul nostru, la Histria, în lungile nopți de iarnă dobrogene, câte un discipol de-al lui Thales — o spuneam într-o introducere posibilă la traducerea **(51)**

completă a presocraticilor, ce stă să apară în România — sau măcar câte un cititor de-al lui, ori de-al lui Anaximandru și Anaximene, va fi visat și reflectat despre roțile de foc din cer, sau despre mările calde ale începutului, cu apa lui Thales, sau despre aerul din condensarea și rarefierea căruia se fac toate, așa cum spunea Anaximene.

Dar coborând și mai mult în istorie, de ce să vorbim despre zeii și înțelepții altora și nu despre ai noștri, care veneau și ei să se înscrie în posibilul românesc? Zalmoxis acesta, al cui să spunem că este, dacă nu al spațiului nostru? El încă, legat de presocratici, ca fiind „sclav", adică prieten al lui Pita-gora câțeva vreme, se întoarce din sudul Italiei aci, dă strămoșilor noștri un fel de religie sau măcar o învățătură — pe care Platon o consideră cu mare cinste — și apoi, spre a-și întări legenda, coboară sub pământ, intră în moarte provizorie, se cufundă în posibil, cum am spune noi, spre a reveni după câțiva ani la lumină și a dovedi geților **(52)**

acelora hirsuți că posibilul este și el o formă de realitate și de adevăr.

Dar să continuăm, deocamdată. În acest posibil, adică într-altă formă de realitate și de adevăr decât cele sub care se trăiește sub alte tărâmurii și în alte țări, așa am trăit noi aci, de-a lungul istoriei noastre. Dacă îmi va fi dat, voi încerca o „Istorie a vieții spirituale românești", care ar începe așa, cu pagina de mai sus, despre un spațiu binecuvântat și de legendă, și de istorie. Însă va trebui să continuăm cu explorarea posibilului istoric efectiv, și de acolo încă sunt de scos la lumină câteva lucruri din trecut sau câteva fapte până și din prezent, după cum sunt de scos, mai ales, câteva deschideri spre viitor.

Ba am spune, dacă deschiderea cea mare spre viitor a lumii europene și eur-americane este către Răsărit, către o Asie care în veacul al XV-lea era, cu China ei de atunci și cu India de totdeauna, înaintea noastră, a europenilor, dar care a intrat în somn pentru câteva veacuri, spre a se trezi abia acum la viață istorică și a da poate noi valori spiritului (în cazul (53)

că Europeanii nu vor mai avea un dram de geniu să spună ceva nou lumii), dacă așadar deschiderea lumii este spre Marele Răsărit, atunci cine, unde și cum să se facă legătura între un spațiu și altul, ce verigă mai bună, ce „pivotal” mai autentic istoricește, cum spune Eliade, s-ar putea găsi, decât spațiul acesta românesc și spiritul românesc, împlinit sau neîmplinit, dar încheiat și concentrat în duhul plutind aci peste ape?

Și nu știm bine cum, din toate aceste evadări în legendă și posibil, ne putem întoarce la Cantemir, de la care pornim, și la prezent, ca și cum nici nu ne-am fi despărțit de subiectul nostru. Căci știți ce vrem să facem acum în posibilul românesc? Ceva care să justifice și posibilul acesta, lărgindu-l până la o mare misiune istorică și, în același timp, vorba lui Eliade, cum că are rost să crezi mai mult în cultura românească (posibilă) decât în cea europeană, ba ceva care să ne mai lase și un rost, poate. Vrem anume să facem dintr-un lucru mic, mic de tot, care este o (54)

simplă asociație cu 5-6 oameni mai învățați în cele ale Orientului, o mare „Asociație de Studii Orientale Dimitrie Cantemir”, care să se resfire oricât, să poată face orice operă de mediație și cunoaștere, dacă are mijloace (adică dacă intră în joc posibilul acesta prin excelență, care e banul, și care urmează să fie obținut prin subscripția atât a românilor din străinătate, cât și a celor din țară, deocamdată Asociația având ca subvenție doar 27 000 lei anual, adică o biată leafă pentru un secretar) și care în definitiv să pregătească dialogul cu Răsăritul, unul în vederea căruia europenii nu sunt pregătiți, dar care reprezintă marea încercare a posibilului istoric de mâine.

Căci, spre deosebire de „stupidul” veac al XIX-lea (dar nu atât de stupid ca prima jumătate a veacului al XX-lea, putem spune acum în trecut), care se teme de „pericolul galben”, noi știm acum că ne vom întâlni cu posibilul galben, cu miracolul indian și galben, între altele cu o plenitudine spirituală, pierdută în Europa aceasta provincială și (55)

exclusiv scientistă. De ce să nu facem din întâlnirea aceasta dintre două mari spații istorice — o întâlnire inevitabilă și care, cu puțină prostie și îngustime, s-ar putea transforma într-o catastrofă —, de ce să nu facem o sărbătoare? Și de ce n-am fi tocmai noi, românii (cum s-a întâmplat în câteva rânduri pe plan de politică externă, în ultimul timp), cei care să pregătim, să favorizăm și, până la urmă, să ne prindem în această mare sărbătoare posibilă a Terrei și a spiritului de pe Terra? Scriitorul german de care aminteam, P. Philippi, se întreba în același articol: nu cumva este „das ererbte Geschick Rumäniens, durch eigene Kollektive Existenzerfahrung in einer Krisenzone Dolmetscher Europas zu sein!”*

E o lipsă de măsură! se va spune; e o lipsă de măsură să închipui un asemenea rol pentru România — și nu rapsodic, ca pe

* „Nu cumva destinul moștenit al României este ca, prin experiența colectivă pe care a dobândit-o într-o zonă de criză, să fie traducătorul Europei?” (în germ. în original) (n. ed.). (56)

plan politic, ci permanentizat prin cultură și prin organizarea vastă a unei echipe de interpreți și învățați acoperind toate problemele Răsăritului — când știm bine ce mari sunt neputința, neseriozitatea, înclinarea lăutărească a românului. În fond, ar adăuga cineva, dacă există un lucru bun la român este că are măsură; fiți deci serioși.

Că românul are măsură? Dar ce înseamnă măsură, preestimabile cârțițe dinăuntru și dinafară României? Măsură nu este pentru cele dinainte măsurate. Măsură nu înseamnă să te resemnezi că nu ai munți prea înalți, istorie prea falnică, sau că ai oameni cum dă Dumnezeu pe aci. Așa cum e o prostie să spui că mișcarea dialectică e pentru cele ce se mișcă (faptul că apa râului e întotdeauna alta nu era nevoie s-o spună Heraclit, dacă așa îi înțelege gândul), ci mișcarea

dialectică e pentru cele ce nu se mișcă în chip obișnuit, pentru ideile în care se fixează lucrurile, pentru speciile în care se fixează viul și pentru formațiile sociale ori statale în care se fixează istoria, la fel este o prostie solemnă să spui **(57)**

că măsura românului este pentru cele dinainte măsurate.

Măsura românului — dacă ea este și altceva decât o penibilă resemnare în fața istoriei — este față de nemăsurate. Este măsura lui Brâncuși, care știe să reducă la scara omului Infinitul (spre deosebire de nătanga năzuință „faustică” spre infinit a turnărilor gotice sau cea la fel de nătângă a zgârie-no-rilor); este măsura lui Eminescu, care în câte un vers uitat prin manuscrise și nefolosit, cum e versul:

Ca o spaimă împietrită, ca un vis încremenit

îți închide, ca într-o scoică, toată povestea omului, de la spaima originală la marile încremeniri în state, creații de artă și construcții ale gândirii; măsura românească este cea a unui Cioran care, în concentrarea unui aforism sau în rigoarea unui paradox, știe să spună mai mult decât 72 de tratate ale marilor specialiști în materie de istorie a vieții spirituale omenești. Măsura e în nemăsurat. **(58)**

Măsura de care ni se vorbește ca fiind caracteristică nouă este, de altfel, una în ireal, pe când noi trăim în posibil. Să nu confundăm planurile de realitate, căci și posibilul este una. Într-un ceas istoric al „sinelui înnebunit”, cum spun indienii, când unii dintre europenii cei mari și mășurați trăiesc sub spaima anului 2000 (Clubul de la Roma) și alții, sub delirul erei răgazurilor (doar ceva ca fotosinteza, spun ei, și omul ar deveni dintr-odată „fiu al soarelui”, înmulțindu-se oricât, trăind oricât și roind în spațiu oricât), este loc și pentru posibilul românesc, sub semnul lui Cantemir, sub semnul structurilor în lemn din Maramureș sau sub semnul lui „ar fi să fie” din cugetul și vorbirea noastră.

Aceasta este, cu neputințele și putințele ei, situația spiritului în cele trei țări românești, la finele anului de grație 1973. **(59)**

Ce înseamnă cultură de performanță

S-o spunem deschis: cultură de performanță nu înseamnă poezie, cel puțin așa cum se practică astăzi la noi și în multe alte părți ale lumii. Poezia contemporană nu are meșteșug, iar o artă nu există fără meșteșug, adică fără acea „techne”, ce însemna deopotrivă artă și meșteșug la greci. S-a impus aproape peste tot bietul model francez, al țării în care s-a spus: „Victor Hugo, hélas!” Poezia de astăzi nu mai știe de ritm; dar, de la ritmurile cosmice, trecând prin cele circadiene și apoi prin bioritmuri, până la pulsațiile vorbirii și gândului, totul pe lume este ritm. Când totuși întrebi pe un poet **(63)**

tânăr de astăzi ce este o strofă alcaică, în care a scris Holderlin, el nu știe, cum nu știe de strofă safică și, în general, de metrică și de prozodie.

Mi s-a întâmplat să întâlnesc în Craiova un inginer-poet, ce trece drept înzestrat și poate că este, dar care, neștiind toate acestea, a exclamat, el, inginerul: „Asta înseamnă mecanicism!” I-am răspuns că nu e vorba de simplu mecanicism, ci de respirația gândului (poezia contemporană este irespirabilă și, în mod curios, doar recitată bine mai poate spune câte ceva). Pe de altă parte, am spus inginerului că a existat un ceas frumos al mecanicismului, ca al oricărei idei în naștere: ceasul lui Leonardo da Vinci. L-am trimis să citească, în caietele lui Leonardo, ce frumos, ce geometric, ce mecanic descresc ramurile pe crengile unui brad și i-am mărturisit că văd în fiecare zi pe geamul odăiței mele din Păltiniș unde am în față un singur brad, cât adevăr „mecanic” este

în spusa lui Leonardo. Poeții noștri abia dacă știu de iambi și trohei. Cunoscut un poet — de valoare deosebită — care și-a îngăduit să traducă în vers **(64)**

liber strofele în pentametrul ale lui Holderlin, dovedind în chip evident că nu știe ce este un pentametrul. Ce poți oare spera de la o asemenea poezie, la îndemâna oricărui adolescent, pe care îl îndemnăm să sporească maculatura poetică de astăzi, ba chiar îl premiem pentru mica lui virtuozitate fără nici o virtute?

De altfel, poezia modernă nu ar trebui să însemne numai ritm, al sensibilității și gândului, ca la antici, ci ar putea aduce și rimă, spre deosebire de ei. (Știi, tinere, ce spune Goethe despre rimă în actul III din Faust II? Și ai înțeles oare de ce și-a pierdut Eminescu timpul ca, din 44 caiete ale sale, sacre pentru el, dar nu și pentru noi, să umple patru cu rime?) Noi avem privilegiul rimei bogate, cum nu-1 au alte limbi. Glorioasa limbă franceză n-are aproape defel rimă, căci toate accentele cuvintelor cad pe ultima silabă (la ei, Eminescu ar suna așa: „Dintre sute de catarge...”), deci orice rimă în ea este săracă; limba poloneză are accentele toate pe silaba penultimă, dacă nu ne înșelăm, și poate că nu obține **(65)**

lesne o rimă bogată; limba maghiară, pe care frații noștri o cultivă cu atâta nobilă ardoare, are accentele pe prima silabă. În schimb noi, sau rușii, sau germanii și alte câteva popoare avem nu numai sorții buni ai ritmului, ci și ai rimei.

Numai că ne batem joc atât de unul, cât și de alta, sfidând cu superioritate pe Eminescu și trădând marea noastră lirică populară. Mai mult decât în 90% din poezia de astăzi apare miracolul poetic (o mai spuneam) în câte o strofă ca:

Măi badiță Onule, Semăna-ți-aș numele în toate grădinile, S-ajungă miroasele La toate frumoasele...

Căci, în definitiv, nu încapă aci toată unicitatea poeziei? Să ne spună un lingvist (fie și structuralist) cum se pot semăna în grădini cuvintele; și să ne spună un naturalist, sau poate un agronom (căci ei sunt la ordinea zilei), cum oare pot crește din cuvinte **(66)**

semănat în grădini „miroase”? Iar fiindcă ei nu știu s-o spună, în timp ce poetul popular știe, înseamnă că el, anonimul, ne învață ceva despre miracolul poetic. Poate că asta este poezia: darul de-a exprima aceea ce nu pot spune nici știința, nici filozofia, nici toată proza, nici muzica întreagă, cu celelalte arte la un loc.

Cultura de performanță nu este, așadar, poezia, cel puțin a celor contemporani nouă. Dar nu este nici critica lor. Și, Doamne, câtă critică nu se face astăzi. Aproape tot atâta cât poezie. Dacă însă poezia lor se înscrie pe linia de cea mai mică rezistență a sensibilității, critica se înscrie pe linia de cea mai mică rezistență a inteligenței. Oricine poate poseda o judecată critică: un elev prost judecă, deseori bine, pe cel mai bun profesor; un ascultător semicult, în sala de concert, își permite, cu judecata sa de gust („îmi place” sau „nu-mi place”), să judece pe Bach sau felul cum dirijează Celibidache. O judecată are oricine, orice „pământ cu ochi”, cum spun femeile noastre de la țară despre câte **(67)**

un om, numai că la critici judecata se subțiază, se cultivă oarecum și face din om un profesionist. Ba judecata — omul judecății și cultura de tipul judecății se pot ridica până la genialitate: moralistii francezi au putut atinge, cu aforismele (respectiv judecățile) lor treapta genialității; un Nietzsche, care era un mare om de cultură mai ales în materie de greci, unde se pricepea, oferă în rest simple judecăți geniale; la noi românii, un G. Călinescu a dus critica de tipul judecății până la genialitate.

Numai că, mai greu ceva, sau cu siguranță mai plin de sens pentru cultură, este ca omul judecății simple să facă loc omului judecăților legate, al silogismului, al raționamentului. Un critic ar trebui să ajungă nu numai la aprecieri, oricât de rafinate, ci la adevărate silogisme asupra unui destin literar, dacă nu asupra unei întregi literaturi și culturi. În acest sens ne întrebăm dacă mai

modestul Lovinescu, altminteri un bun știutor de latină și greacă (un critic pe care generația mea — spre deosebire de a lui (68)

Negoîtescu — nu îl admira prea mult, căci ne surprindea, mergând uneori la cercul Sburătorul, să vedem ce mare poet îi apărea lui Lovinescu un Camil Baltazar, altminteri un om extrem de simpatic, sau să vedem cum un modest scriitor ca Iovescu era socotit un nou Creangă al literaturii române), ne întrebăm totuși dacă el nu va rămâne ceva mai mult pentru cultura noastră decât un Călinescu, de unde se vor scoate întotdeauna admirabile citate și judecăți, dar nu și o viziune legată despre cultura română, cultura spaniolă, ori despre basm, materii asupra cărora el a scris.

Dacă însă cultura de performanță nu înseamnă nici poezie, nici critică, atunci să însemne cumva proză ori simplă cercetare? Cu proza este un mister. În timp ce se știe bine că nu a existat poet mare fără să fie și om de cultură mare, s-a întâmplat că proză reușită au scris și oameni mediocri ca pregătire (până și o fată cu bune amintiri ca Margaret Mitchell în Pe aripile vântului), dacă aveau darul de a reține situații autentice ale (69)

vieții sociale și pe cel de a le repovesti. În schimb, cu cercetarea este sigur că ea ține de o vrednicie și încredere pe care tineretul nu le are întotdeauna, dar că mai este nevoie, în afară de vrednicie, și de învrednicire, iar pe aceea nu o posedă oricine. Asemenea tineri cu învrednicire ar trebui căutați și valorificați.

Iar cultura de cercetare — adică vastă investigație în miracolul culturii — nu ar reprezenta doar o contribuție românească la cultura mare a lumii, ci, tocmai pentru că poezia mare și critica mare nu sunt posibile fără o aleasă pregătire, strădania de-a o obține ar da baza adevărată pe care să se întemeieze creațiile noastre literare, cele ce, în ultimă instanță, dau valoare unei culturi.

Suntem în căutare de astfel de tineri. Câțiva bătrâni ai cetății, care mai avem câte ceva de făcut și pentru rotunjirea propriei noastre opere, ne-am gândit că — așa cum se valorifică multe la noi și în toate părțile — s-ar putea valorifica și creierele, iar de aceea ne-am pornit, fiecare pe căile lui, să aflăm cam pe unde (în Clujul lui Blaga? în Botoșanii lui (70)

Eminescu? în Năsăudul lui Coșbuc?) se află tineri înzestrați, între 25 și 30 de ani, care se sperie — după studii strălucite — că sunt repartizați undeva la o modestă catedră de școală într-un sat pierdut, că deci n-au fost reținuți la facultate, unde nu sunt destule locuri, nici la institute, care nu există în număr suficient, și nici trimiși în străinătate prea repede; neam pornit să căutăm pe acești tineri aflați în pragul dezastrului lor spiritual (căci între 25 și 30 se hotărăște destinul unui cărturar și chiar al unui om), să-i scoatem din marasm, să intervenim pe lângă autoritățile culturale locale să le creeze un simplu statut de fotbaliști, adică slujbe fără o excesivă prestație de muncă, iar aceasta numai pentru vreo doi ani (în loc de o viață întreagă, așa cum vor beneficia fotbaliștii, după vreo 4-5 ani de strălucire, urmând apoi să greveze 40-50 de ani asupra bugetului obștesc cu modesta lor pregătire), să le creăm, așadar, o asemenea situație încât, relativ liberi fiind câteva ore pe zi, să-i supunem unui serios antrenament. (71)

Fie că vor fi matematicieni tineri, fizicieni, biologi, istorici, sociologi sau cercetători filozofici, vom încerca să-i pregătim astfel încât, după vreo doi ani, sau să se arate capabili de a deveni oameni de cultură adevărată și eventual să poată fi trimiși să-și desăvârșească studiile, sau să admită singuri că nu sunt în stare să facă o adevărată cultură de performanță, și atunci să-i lăsăm în neantul profesiei și destinului lor, căutând mai departe sau îndemnând pe alți bătrâni ai cetății să caute mai departe aur în nisipul culturii românești, acel aur fără de care o cultură și un popor pot trece prin istorie, o pot chiar domina câteva secole, ca frații turci, dar până la urmă se duc cu milioanele să măture străzile altora, cum fac acum foștii noștri stăpânitori în țara lui Kant, a lui Goethe și a lui Hegel. (72)

Cei douăzeci și doi sau cultura de performanță

Un tânăr poet francez trimite lui Paul Valery un manuscris cu versuri. Valery îl citește și răspunde: „Domnule, nu ai talent. Poate ai geniu, dar la așa ceva nu mă pricep.”

Numai că tocmai la așa ceva ar trebui să se priceapă măcar câțiva, în sânul unei culturi naționale. Căci dacă există sport de performanță, care ne încântă ca spectacol și atâtă tot, cu atât mai mult există cultură de performanță care, fie că ne încântă ori nu, mută din loc bolovanii, cu noi cu tot. Iar în măsura în care performanțele culturii — fie că este vorba de mari invenții, de mari idei, forme de organizare și manifestare socială sau mari creații — hotărăsc de afirmarea și (75)

supraviețuirea popoarelor, este bine să reflectăm puțin asupra felului cum se produc ele. Unele performanțe ale culturii se obțin neștiut. Limba română, între alte câteva, este prin ea însăși și o performanță culturală. Anumite forme de organizare și manifestare ale vieții satului au reprezentat, în trecut, o performanță. Folclorul este una la nivelul ultim al creației, câteodată. Dacă trebuie să credem că performanțele culturii țin de genialitatea inventivă și creatoare, atunci în cazul lor a fost activă o genialitate difuză. Dar genialitatea este concentrată în persoane, atunci când performanțele nu sunt anonime, ca în ceasul nostru istoric. Cum s-o descoperi și cum s-o valorifici? În speță, în ce fel să pregătești și să faci rodnice creierele tinere, așa cum valorificăm păcura, gazele, papura, până și deșeurile? Este probabil că în sânul celor 22 milioane de români din ceasul de față se află douăzeci și doi de tineri — adică unu la un milion — cu o înzestrare absolut excepțională. Nu e nevoie de mai mult, într-o țară unde inteligența și desigur râvna (76)

nu lipsesc spre a împlini toate nevoile materiale și spirituale ale ceasului. Dar întrebarea este nu numai cum să-i găsești pe cei 22, ci mai ales cum să faci ca virtualitatea să devină act. Ar fi simplu de încercat ca la armată: „Să iasă din rând cei care cred că sunt excepționali.” Ne-am trezi însă cu prea mulți candidați, astfel că totul ar fi de luat de la început. Iar dacă Paul Valery are dreptate și nimeni nu se pricepe în materie de geniu, atunci n-am putea alege nici dintre cei mulți, nici dintre cei puțini. Din fericire, vorba lui Valery nu e concludentă (poate el însuși n-avea decât talent, nu și geniu), iar alți mari performeri culturali ne-au spus lucruri mai încurajatoare pentru detectarea și valorificarea tinerilor de excepție. Un Edison, dacă nu ne înșelăm, a spus: geniu înseamnă 1% inspirație și 99% transpirație. Totul se schimbă, dintr-odată. Atunci intervenția din afară nu numai că e posibilă, dar devine ca și obligatorie: apare antrenorul. Căci totul în cultura de performanță, poate, se întâmplă ca în sportul de performanță, sub acțiunea (77)

unui antrenor. Acesta, într-adevăr, știe să facă pe cineva să transpire. În cultura de performanță, poate mai mult decât în sport și în orice caz pe o perioadă mai lungă (pe parcursul unei vieți, în definitiv), candidatul la performanță trebuie să transpire. Cineva povestea că, la un mare hotel din Elveția, a trebuit să reclame direcției pe vecinul său de cameră, care cânta cam mult la pian și nici măcar nu cânta ceva ca lumea, ci făcea mai mult game. „Este Rubinstein”, a explicat directorul hotelului. La peste 70 de ani, Rubinstein continua să facă game, așadar să transpire. Îți este milă de câte o fetiță ori de câte un tânăr atlet că trebuie să petreacă o bună parte din „anii cei frumoși” (chiar așa de frumoși, fără modelarea pentru restul vieții, cum sunt adesea?) ca sub rigorile unui ordin medieval. Și poate ne-ar cuprinde mila în fața unui tânăr înzestrat, să-l vedem osândit pe viață la rigorile culturii, mai ales că nu poți fi niciodată sigur de rezultat și trebuie să antrenezi nu 22, ci câteva sute. Dar tocmai (78)

aceasta deosebește vorba lui Valery de a lui Edison: căci unul ar vrea să știe dintr-odată cine este genial, pe când Edison spune: abia la urmă, după ce omul a transpirat îndelung, se poate ivi miracolul care contribuie să trimită înainte popoarele și istoria. Iar pentru aceasta trebuie

antrenori. Profesorii predau regula, nu excepția și, de altfel, ei nu se pot devota unui singur ucenic; nu-l pot urmări ceas de ceas, până și în somnul lui. Altcineva, chiar incomparabila instituție a familiei, ce competență și ce cutezanță au? „Nu încerca prea mult, spune tânărului familia; stai lângă mal, dacă vrei să-ți fie bine.” Dar antrenorul este din alt aluat; îndrăgind și el, ca un părinte, pe tânăr, îi spune: „Aruncă-te în larg, n-ai să te îneci.”

Atunci, unde ne sunt antrenorii? Dar ei sunt de pe acum prezenți, și cu siguranță sunt mai mulți decât cei de antrenat, în cultură. Românul are vocație de antrenor. A stat destul pe margine, de-a lungul istoriei, și a văzut cum se îneacă alții. Și oricum, este mai ușor să știi cum trebuie făcut un lucru decât **(79)**

să-l faci. Antrenori buni, de altfel, pot fi de-a dreptul cei care au obținut ei înșiși o performanță. Profesorul medic Palade, cel cu Premiul Nobel, a antrenat pare-se echipa Institutului de Biologie, nou înființat, în așa fel, încât ne facem iluzia că am putea lua un nou Premiu Nobel, într-o bună zi. Sau Mircea Eliade ar putea oricând pune pe lume mari orientaliști, dacă ne-am convinge că țara noastră — singura din Europa deschisă cultural atât către Orient, cât și către Occident — ar fi datoare să dea lumii de mâine o excepțională echipă de interpreți; căci reclamă și mijlocirea spirituală puțină genialitate. Dar nu ne gândim atât la antrenorii de excepție, pentru tinerii de excepție, cât la acei mari antrenori umili, care să urmărească zi de zi cum crește firul de grâu. I-am numit cândva: ploaia, ploaia aceea de toamnă, care nu știe nimic despre culesuri. Dacă am putea găsi sămânța cea bună! Douăzeci și două de boabe numai! **(80)**

Addenda

Despre năravurile moldovenilor*

Având a descrie moravurile moldovenilor, subiect de altminteri necunoscut vreunuia sau doar câtorva dintre străini, iubirea de țară mă îndeamnă și-mi poruncește să laud neamul în care m-am născut și să pun în bună lumină pe locuitorii acestui pământ de unde mă trag; pe de altă parte, iubirea de adevăr se opune și mă împiedică a lăuda lucruri pe care dreapta judecată mă îndeamnă să le critic. Cred că este mai bine pentru țară să fie puse deschis sub ochii locuitorilor ei mulțimea de păcate pe care le au decât să

* Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, Editura Academiei RSR, 1973, traducere de Gheorghe Guțu. **(83)**

se lase înșelați prin lingușiri amăgitoare și prin dezvinovățiri iscusite, și astfel să fie încredințați că tot ce fac ei fac bine, în vreme ce toată lumea care are moravuri mai alese critică asemenea purtări.

Învins de argumentele acestei iubiri de adevăr, mărturisesc sincer că, în afară de credința ortodoxă și de ospitalitate, cu greu am putea găsi printre moravurile moldovenilor ce să laudăm pe bună dreptate. Toate viciile care se întâlnesc la ceilalți oameni stăpânesc și pe moldoveni, dacă nu totdeauna în mai mare măsură, cu siguranță însă nu în mai mică; calitățile lor, dimpotrivă, sunt rare și, cum sunt lipsiți atât de o bună învățătură, cât și de exercițiul virtuților, cu greu vei găsi un om care să strălucească prin virtuți față de ceilalți, afară doar dacă l-a ajutat o fericită înzestrare din naștere. Îngâmfarea le este mamă și trufia, soră; dacă un moldovean are un cal de soi și arme mai de fală, crede că nimeni nu-l întrece; nu se va da în lături să se lupte nici cu Dumnezeu, dacă e nevoie. În general, sunt îndrăzneți și **(84)**

gata de ceartă, totuși repede se potolesc și se împacă cu adversarul. Vorba „duel” nu le este cunoscută. Țăranii rareori ajung de la vorbe la arme; închid gurile mai slobode ale semenilor lor cu ciomegele, cu vergile și cu pumnii; la fel fac și oștenii, trecând mai rar de la bătaie la arme, și această îndrăzneală, dacă se întâmplă câteodată, trebuie s-o plătească cu pedepse foarte aspre.

Sunt glumeți și veseli, iar inima nu o au prea departe de gură, dar așa cum uită lesne dușmăniile, tot astfel nu păstrează prea mult prietenii. De la beție nici nu se dau în lături, nici nu se prăpădesc după ea; plăcerea lor cea mare este totuși să întindă mese de la a șasea oră din zi până la trei noaptea, uneori chiar până în zorii zilei, și să se îndoape cu vin până ce varsă. Totuși nu fac asta în fiecare zi, ci numai în zilele de sărbătoare sau pe timp urât de iarnă, când frigul închide pe locuitori între pereții odăilor și-i îndeamnă să-și încălzească mădularele cu vin. Rachiul nu le place decât oștenilor; ceilalți nu beau decât câte o singură ceașcă, și aceasta mică,

(85)

înainte de prânz. Sunt mai mult iubitori de vin, îndeosebi cei din Moldova de jos și de la hotarele cu Valahia.

Odată s-a făcut o întrecere între moldoveni și valahi, ca să se aleagă care sunt mai strașnici băutori; campionii, duși pe podul de la Focșani, care este hotarul între Moldova și Valahia, s-au luptat atâta golind cu rândul paharele, până ce valahul a murit, nemaiputând răsufla de mult vin ce băuse; ca răsplată a victoriei, moldoveanul a fost dăruit de domnul său cu titlul de boier. Trag foarte bine cu săgeata, știu să arunce chiar și sulița, dar treabă mai bună au făcut totdeauna cu sabia; de pușcă nu se folosesc decât vânătorii, căci socotesc că nu este lucru de cinste să întrebuițeze împotriva dușmanului o armă la folosirea căreia nu se cere nici un fel de îndemânare și nici o vitejie. La primul lor atac se arată totdeauna foarte aprigi, la al doilea mai moi, respinși și de astă dată, rareori îndrăznesc să atace și a treia oară. Totuși au învățat de la tătari să

(86)

se întoarce din fugă și cu acest meșteșug nu o dată au smuls victoria dușmanului învingător. Cu învinșii sunt când blânzi, când cruzi, după cum îi îndeamnă firea lor nestatornică. A ucide un turc și un tătar socotesc, firește, o datorie creștinească și pe cel care s-ar purta mai blând cu ei îl consideră că s-a abătut de la dreapta credință; cum judecă ei în această privință au arătat prea bine la ultima pustiire a Bugeacului, când Petriceico, după dezastrul de la Viena, a năvălit în Basarabia.

Nu cunosc nici un fel de măsură: când le merge bine, se îngâmă; când le merge rău, se descurajează. La prima vedere nimic nu le pare greu; dacă se ivește cea mai mică greutate, se tulbură, nu știu ce să facă și în sfârșit, dacă văd că încercările lor sunt zadarnice, sunt cuprinși de căință, târzie însă, de ce-au făcut. Lucrurile stând astfel, nu se poate atribui decât deosebitei și nerăitei provi-dențe divine faptul că Imperiul Otoman, atât de mare și de înfricoșător, după ce a răsturnat prin lupte întreaga stăpânire a roma-

(87)

nilor în Asia și într-o bună parte a Europei, după ce a supus cu sabia Ungaria, Serbia, Bulgaria și nenumărate alte regate și după ce a subjugat cu forța neamul cel preaîn-țelept al grecilor, n-a putut să silească un popor atât de necultivat și de slab a primi supunerea cu sabia și, deși acesta a îndrăznit de-atâtea ori să scuture jugul primit de bunăvoie, ei i-au lăsat neatinse și nevătămate rânduielile politice și religioase.

Pe de altă parte, moldovenii nu numai că nu iubesc învățătura, dar aproape toți o urăsc. Nici măcar numele științelor și artelor nu le sunt cunoscute. Ei cred că învățații nu pot fi cu mintea întreagă în așa măsură, încât atunci când vor să laude știința cuiva, spun că a ajuns nebun de prea multă învățatură, în această privință, o vorbă proastă, care se aude des în gura moldovenilor, este că învățătura e treaba preoților, mireanului îi e de ajuns să învețe să citească și să scrie, să știe să-și semneze numele, să-și poată însemna în condică boul alb, negru, cornut, caii, oile, **(88)**

vitele, stupii și ce altele mai sunt; mai departe este cu totul de prisos.

Deși femeile nu sunt oprite a se arăta în fața bărbaților cu aceeași strășnicie ca la turci, totuși, dacă sunt de o stare puțin mai bună, rareori umblă fără rost în afara casei lor. Boieroaicele sunt frumoase într-adevăr, dar cu mult mai prejos în frumusețe decât femeile din popor; acestea le

întrec în frumusețe, dar de cele mai multe ori sunt ușurate și pline de năravuri destul de rușinoase. Unele beau bine cât sunt între pereții casei lor, dar în public rareori vei vedea o femeie beată. Căci o femeie cu cât mănâncă sau bea mai puțin când sunt oaspeți, cu atât este socotită mai de cinste. De aceea rareori o vei vedea ducând la gură o bucătică de pâine, deschizându-și buzele ca să i se vadă dinții, ci vâra mâncarea în gură cât mai ferit cu putință. Nu socotesc nimic mai de rușine decât să se vadă părul la o femeie măritată sau văduvă și se consideră o vină foarte mare descoperirea capului unei femei în public. Dimpotrivă, fetele (89)

socotesc că e rușine să-și acopere capul cu o năframă oricât de subțire; căci la ele capul gol este semnul fecioriei. De altminteri, așa cum este diferită clima diferitelor ținuturi ale Moldovei, tot astfel nici moravurile nu sunt aceleași peste tot.

Locuitorii Moldovei de jos, hârșiți prin-tr-un lung șir de războaie cu tătarii, sunt oșteni mai buni și mai aprigi, dar în același timp fără astâmpăr și nestatornici: dacă n-au vreun dușman din afară, din pricina trândăviei lesne se strică și pornesc a se răzvrăti împotriva căpitanilor lor și nu rareori împotriva domnitorului însuși.

De cele sfinte puțin se îngrijesc. Cei mai mulți dintre ei, și poporul de jos aproape în întregime, cred că fiecărui om i-a fost de mai înainte scrisă de Dumnezeu ziua morții și că nimeni nu poate să moară, nici să piară în război dacă sorocul nu s-a împlinit; aceasta le dă atâta curaj, încât uneori se reped ca turbații asupra dușmanului, convinși că a omorî sau a prăda un turc, un scit și un evreu nu este nici un păcat și cu atât mai puțin (90)

moarte de om. Cei care sunt mai în apropierea tătarilor fac dese furturi și tâlhării și, dacă năvălesc în ținuturile tătarăști, spun că nu au răpit bunurile altora, ci că le-au luat înapoi pe-ale lor, deoarece tătarii n-ar avea astăzi nimic care să nu fi fost luat cu japca de la înaintașii acestora. Adulterele sunt rare la ei, dar tinerii socotesc că nu e de rușine, ci de laudă ca, până se căsătoresc, să facă dragoste într-ascuns, ca și cum ar fi dezlegați de orice legi; de aceea destul de des auzi la ei vorba: „fiul meu, păzește-te de furt sau de tâlhărie, căci de spânzurătoare n-am să te pot scăpa; cât dinspre împreunările oprite nu te paște nici o primejdie de moarte, atâta timp cât vei da bani pentru sugubinat (așa se numește acela care caută fete necinstite și femei stricate)\".

Totuși trebuie să fie lăudată și ridicată tot timpul în slăvi ospitalitatea pe care o arată străinilor și drumeților. Într-adevăr, cu toate că sunt foarte săraci din pricina vecinătății cu tătarii, totuși nu refuză niciodată oaspetelui pâine și găzduire, hrănindu-l și pe el, (91)

și cailor timp de trei zile fără nici o plată. Pe drumeț îl primesc cu fruntea senină și cu fața voioasă, ca și cum le-ar fi venit un frate sau vreo rudă. Ba sunt unii care-și amână prânzul până la al nouălea ceas din zi și, ca să nu mănânce singuri, pun slugi de-a lungul drumului, ca să poftască la masă și la găzduire orice călători ar întâlni pe-acolo. Numai vasluienii nu se bucură de această faimă, fiindcă nu numai că-și închid casele și cămările dinaintea oaspetelui, dar dacă văd că le-a venit vreun oaspete, se retrag pe furiș și apoi revin îmbrăcați cu haine zdren-țaroase și cer de pomană drumețului ca niște cerșetori.

Locuitorii din Moldova de sus sunt mai puțin războinici, nu sunt doritori înfocați de lupte, ci preferă să-și câștige în liniște pâinea, asudând din greu. Sunt foarte mult aplecați spre cele sfinte, aproape până la superstiție, de aceea numai în ținutul Sucevei sunt șaiszeci de biserici de piatră și în toată Moldova de sus peste două sute de mănăstiri mai mari, zidite din piatră. Munții sunt plini de călu- (92)

gări și schimnici, care-și închină acolo lui Dumnezeu o viață singuratică și depărtată de tulburările lumii.

La ei furturile sunt puține sau nu sunt deloc, față de domn s-au dovedit totdeauna credincioși și dacă și pe ei i-au muncit unele dihonii lăuntrice, focul n-a pornit de nicăieri decât de la boierii din Moldova de jos. Își păstrează curățenia trupeză și moravurile frumoase chiar și înainte de

căsătorie, ceea ce rar vei găsi la moldovenii din Țara de Jos. Sunt mai pricepuți decât ceilalți la conducerea trebilor obștești, își îngrijesc mai bine avutul, îndeplinesc poruncile ce li se dau cu cea mai mare râvnă, dar față de oaspeți sunt cu mult mai socotiți decât locuitorii din Moldova de Jos.

Jocurile moldovenești sunt cu totul altfel decât la celelalte neamuri. Căci ei nu joacă câte doi sau câte patru, ca francezii sau polonii, ci mai multe persoane laolaltă formează fie un cerc, fie un șir lung, și aceasta nu se poate face ușor decât la nunți. Când joacă toți prinzându-se de mâini în cerc și se mișcă **(93)**

în pas egal și măsurat de la dreapta la stânga, jocul se numește horă; când însă, așezați într-un șir lung, se prind de mâini, dar totuși așa ca să rămână libere capetele rândului, și se rotesc cu diferite întorsături, ei numesc obișnuit acest joc cu un cuvânt polonez: danț. La nunți, mai înainte ca binecuvântarea preotului să unească pe logodnici, este obiceiul să se joace în curți și pe străzi, și aceasta în două șiruri, unul de bărbați, celălalt de femei. La fiecare se alege un conducător, om bătrân și de toată cinstea, care ține în mână un toiag înflorat cu aur sau vârgat cu alte culori, la capătul căruia este înfășurată o năframă frumos brodată. La prima mișcare unul dintre conducători înaintând trage pe cei ce vin după sine de la dreapta la stânga și celălalt de la stânga la dreapta, astfel încât jucătorii să fie față în față, după aceea, întorcându-se, să stea spate în spate; apoi fiecare rând se rotește în mișcări șer-puite, dar atât de încet, ca să nu se amestece, încât cu greu ai vedea că șirul se mișcă. În amândouă șirurile fiecare își are locul lui, **(94)**

după rang; femeile și fetele boierilor se bucură de aceeași cinste ca și bărbații și părinții lor. Primul loc însă îl are totdeauna conducătorul jocului, pe al doilea nunul, pe al treilea mirele, în aceleași locuri stau în șirul femeilor nuna și mireasa, chiar dacă sunt cu mult mai prejos în rang decât celelalte. Dar după cununie amândouă șirurile se amestecă, rotindu-se în cerc, așa încât cei însurați să-și țină de mână dreaptă soața, iar cei neînsurați fetele de același rang cu ei, învărtindu-se. Uneori se face câte o horă în trei colțuri, în patru colțuri, în formă de ou sau alte forme neregulate, după placul și îndemânarea conducătorului.

Pe lângă aceste feluri de jocuri care se fac la sărbătoriri, este un altul în bună măsură magic, care trebuie să fie alcătuit dintr-un număr nepereche de jucători: șapte, nouă sau unsprezece. Aceștia se numesc călușari și se adună o dată pe an, îmbrăcați în haine femeiești, poartă pe cap o cunună împletită din frunze de pelin și smălțată cu fel de fel de flori, își prefac glasul ca femeile, ca să nu **(95)**

poată fi recunoscuți și-și acoperă fața cu o pânză albă.

În mâini poartă toți săbii goale cu care ar străpunge pe loc pe orice om din mulțime ar îndrăzni să le smulgă acoperământul feței. Acest drept li l-a dat un străvechi obicei și în așa măsură, încât pentru asta nici nu pot fi trași în judecată pentru moarte de om. Conducătorul cetei se numește stareț, al doilea jucător se numește primicer și rostul lui este să întrebe pe stareț ce fel de jocuri vrea el să se execute și să le indice într-ascuns tovarășilor lui, ca mulțimea să nu audă numele jocului mai înainte de a-l vedea cu ochii. Căci ei au mai mult de o sută de ritmuri și jocuri pe măsura acestora, unele atât de măiestrite, încât cei care joacă par că nu ating pământul, ci zboară în aer. Astfel timp de zece zile, între sărbătoarea înălțării Domnului și Rusalii, nu-și găsesc pic de odihnă, ci străbat jucând și alergând toate orașele și satele. În vremea asta nu dorm niciodată decât sub acoperământul unei biserici și **(96)**

sunt încredințați că, dacă ar dormi în altă parte, ar fi pe dată loviți de iele, pe care ei le numesc Frumoasele. Apoi, dacă o ceată de călușari se întâlnește cu alta pe drum, amândouă trebuie să se ia la luptă, învinșii dau drum liber învingătorilor și, după ce se încheie învoielile de pace, sunt datori ca timp de nouă ani să se recunoască mai prejos decât cealaltă ceată. Într-o astfel de luptă dacă cineva a fost ucis, nu se face nici o judecată și nici nu se cercetează de judecător cine a fost

acela. Cel care a fost primit o dată într-o astfel de ceată e dator să se ție de ea an de an, timp de nouă ani; iar dacă o părăsește, ei zic că este muncit de duhuri rele și că e chinuit de frumoase. Mulțimea superstițioasă crede că ei au puterea de a izgoni bolile cronice, iar vindecarea se face astfel: după ce bolnavul s-a așternut la pământ, aceia încep săriturile lor și, la un anumit loc al cântecului, calcă, unul după altul, de la cap până la picioare pe cel culcat, în sfârșit, îi suflă la ureche câteva cuvinte anume (97)

ticluite și poruncesc bolii să iasă. După ce fac aceasta trei zile, de cele mai multe ori rezultatul răspunde speranței și bolile cele mai grele, care multă vreme își râseseră de meșteșugul celor mai iscusiți doctori, dispar ușor în acest fel; atât de mare este puterea credinței, chiar și când este vorba de o superstiție. (98)

Cuprins

Notă asupra ediției 5

Modelul Cantemir

în cultura noastră sau Memoriu către Cel de Sus asupra situației spiritului în cele trei țări românești 9

Ce înseamnă cultură

de performanță 61

Cei douăzeci și doi

sau cultura de performanță..... 73

Addenda

Dimitrie Cantemir

Despre năravurile moldovenilor..... 81

La prețul de vânzare se adaugă 2%, reprezentând valoarea timbrului

literar ce se virează Uniunii Scriitorilor din România, Cont nr. RO44 RNCB 5101 0000 0171 0001, B.C.R. Unirea, București

Redactor SORIN LAVRIC

Tehnoredactor DOINA ELENA PODARU

DTP EMILIA IONAȘCU

Corector MARILENA BĂLĂȘEL

Apărut 2007 BUCUREȘTI - ROMÂNIA

Lucrare executată la „PRO EDITURĂ ȘI TIPOGRAFIE"

Volumul de față cuprinde trei texte pe care Constantin Noica le-a gândit în spiritul aceleiași teme dominante: cultura de elită. Cum tematica celor trei texte este unitară -ce poate fi făcut ca România să scape de cultura diletanților -, editorul a considerat că locul lor nu poate fi decât împreună, între copertele aceluiasi volum. Și, cum toate cele trei texte propun un remediu împotriva „lăutarismului" -termen prin care Noica numea, în cazul intelectualilor români, lipsa unei pregătiri umaniste temeinice -, am considerat că cel mai nimerit titlu al volumului este Despre lăutarism.

ISBN 978-973-50-1829-0